

V. MAŽIULIS

IDE. *G^uER- „KELTI“

Tokio ide. archetipo (būtent su tokia ar panašia reikšme) nerasime indoeuropiečių kalbų etimologijos žodynuose¹, tačiau jį rekonstruoti verčia tam tikra medžiaga, visų pirma baltų ir slavų kalbų – tų kalbų, kurios savo archaiškumu, kaip žinoma, pralenkia ne tik visas dabartines, bet ir kai kurias senovines indoeuropiečių kalbas.

Ta šiam reikalui labai svarbi medžiaga yra baltų ir slavų kalbų tie žodžiai, tiksliau sakant, tokių žodžių etimologija (iki šiol neišaiškinta!), kurios nagrinėjimą pradėsiu nuo pr. *garian* „medis“ (E 628) nom.-acc. sg. neutr. = **gar'an*. Turime dar pr. *garrin* „t. p.“ (III 105_g) acc. sg. masc. – vietoj senesnio **gar'an* (= *garian* E 628) < vak. balt. *garjan (neutr.), kurio artimiausi giminaičiai, kaip žinoma, yra lie. *girià* „(didelis) miškas“ (= la. *dziŕa*)² < ryt. balt. *giriã (fem.) ir s. sl. *gora* „kalnas“ (bei kitų slavų) < sl. *garã (fem.)³; savo reikšme archaiškiausias iš jų yra, be abejo, s. sl. žodis⁴. Vak. balt. *gar-ian (neutr.) su ryt. balt. *gir-ia (fem.) bei su sl. *gar-ã (fem.) darybiškai santykiuoja (dėl šaknies vokalizmo kaitos žr. toliau) taip, kaip, pvz., s. ind. *bhrãtr-yam* „brolija“ (neutr.) su gr. φρãτρ-íã „t. p.“ bei su gr. φρãτρ-ã „t. p.“, bent jau darybos modeliu suponuojantys ide. dial. **bhrãtr-i+om* : **bhrãtr-i+ã* : *bhrãtr+ã* (žr. toliau).

Jau vien toks santykis (apie kitus dalykus žr. toliau) aiškiai rodo, kad visi tie balt. ir sl. žodžiai senovėje buvo nomina abstracta (taigi ir singularia tantum) – turėjo reikšmę balt.-sl. * „tai, kas iškilu (iškilę)“ = * „iškiluma(s)“, t. y.: a) vak. balt. *garjan „iškilumas“ (ne fem., o neutr.!) > pr. *garian* „medis“ ir b) ryt. balt. *giriã resp. sl. *garã „iškilumã“ (fem.!) > lie. *girià* (= la. *dziŕa*) „miškas“ resp. s. sl. *gora* „kalnas“; dėl semantinės raidos plg., pvz., lie. (Dusetos) pasakymus [klausia-

¹ Žr., pvz., Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern, Bd 1, 1949.

² Lie. *nugara* (la. *mugura*) geriau nuošaly palikti.

³ Šie baltų ir slavų (bei atitinkamai kitų indoeuropiečių kalbų) žodžiai iki šiol neturi etimologijos (plg. Топоров, Прусский язык, II 165). Labai vertingame žodyne „Этимологический словарь славянских языков“ (M., 1980, t. 7, p. 30 t.) esanti jų etimologija yra, deja, nepagrįsta nei darybiškai, nei semantiškai (be to, ignoruojamas pr. *garian*!), o tų žodžių kildinimas iš ide. * „(pra)ryti“ laikytinas aiškiai nepatikimu.

⁴ Šitaip (be abejo, teisingai!) visi ir galvoja. Plg. ir, pvz., Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. – М., 1974, p. 10 t.

ma, kai medis ar miškas resp. kalnas (kalva) stebimi esant neaiškiam matomumui — iš toli, sutemus, esant rūkui, smarkiai lyjant ir pan.]: a) *kóks te* [„ten“] *iškilùmas — mēdis ar kálnas?* „...medis ar kalnas (atskiras, t. y. ne kalnų ar kalvų virtinė)“ ir b) *kókia te iškilumà — miškas ar kalnai?* „...miškas ar kalnai (kalnų ar kalvų virtinė)“.

Nuo pirmųkštės savo reikšmės, t. y. nuo balt.-sl. *,iškiluma(s)* mažiausiai nutolo s. sl. „kalnas“ (juk „iškiluma“ ir „kalnas“ — labai artimi sinonimai!), o daugiausia — pr. „medis“. Prūsams šitaip atsitiko dėl to, kad vak. balt. *garjan „iškilumas“ (neutr.) buvo ne (*i*)*ā*-kamienis (kaip ryt. balt. ir sl.), o *io*-kamienis nomen abstractum (sing. tantum!). Juk (*i*)*o*-kamienių abstraktų (neutr., sing. tantum) reikšmei konkretėti, šiuo atveju vak. balt. *,iškilumui* (neutr. sing. tantum) virsti į pr. „medį“ (neutr., ne sing. tantum!) buvo kur kas lengviau nei ryt. balt. resp. sl. reikšmei *,iškiluma* — į lie. (la.) „mišką“ resp. s. sl. „kalną“. Taip buvo dėl to, kad vak. balt. *garjan „iškilumas“ (neutr., sing. tantum), veikiamas (*i*)*o*-kamienių konkrečios reikšmės neutr. (ne sing. tantum) substantyvų, kurių senovėje buvo daugiau nei konkrečios reikšmės (*i*)*ā*-kamienių substantyvų, galėjo greičiau resp. anksčiau (nei singuliaris tantum ryt. balt. *giriā „iškiluma“ bei sl. *garā „t. p.“) įgyti pluralį bei dualį (= kaitymą skaičiais — prielaidą žodžio reikšmei konkretėti!); plg., pvz., tokius lie. (Dusetos) grynus nomina abstracta: *ramùmas*, *tylùmas* ir pan. (iš senovinių neutr.!), galintys turėti ir pl. formų (pvz., *ramùmai*, *tylùmai nakties!* „koks nakties ramumas, tylumas!“), greta *ramumà*, *tylumà* ir pan., kurie visiškai neturi pl. formų.

Kad ryt. balt. *giriā „iškiluma“ bei sl. *garā „t. p.“ (nomina abstracta, singuliaris tantum) reikšmė konkretėjo (virto į lie.-la. „mišką“ resp. s. sl. „kalną“) lėčiau resp. vėliau (nei vak. balt. *,iškilumas* > pr. „medis“), rodo dar ir štai kas. Pirmia, lie. *giriā* bei la. *dziŗa* liaudies dainų kalboje (ji — gana archaiška!) dar labai retai turi pluralį ir dualį — vartojami paprastai kaip singuliaris tantum. Antra, iš sl. (*garā) *,iškiluma* atsiradusių žodžių reikšmė slavų kalbose (bent jau šnektose) visai neseniai — jų pirmųjų raštų kūrimo laikais dar bus buvusi tiek artima pirmųkštėi, kad ją galima laikyti reikšme „kalnas — iškiluma“ resp. „iškiluma — kalnas“; iš čia turime ne tik s. sl. (ir kt.) „kalną“, bet ir slavų dial. „mišką“, „medį“ ir pan. (žr. Т о п о р о в, П р у с с к и й я з ы к II 163 t. ir liter.)⁵ — reikšmės, kurios iš sl. „kalnas — iškiluma“ resp. „iškiluma — kalnas“ išriedėjo panašiai (bet savarankiškai ir vėliau), kaip iš balt. *,iškiluma(s)* — lie. (*giriā* = la. *dziŗa*) „miškas“ bei pr. „medis“.

Vak. balt. *garjan „iškilumas“ bei ryt. balt. *giriā / sl. *garā „iškiluma“ (taip pat — bent jau pirmųkščio darybos modelio atžvilgiu — ir minėti s. ind. bei gr. žodžiai) yra substantyvais virtusios adjektyvinės neutr. (vak. balt.) resp. fem. (ryt. balt.

⁵ Žr. dar Трубачев О. Н. (ред.). Этимологический словарь славянских языков. — М., 1980, т. VII, р. 29 t. (ir liter.)

ir sl.) lytys – adjektyvai *„iškilus, -i“ (plg. Mažiulis. Prūsų kalbos paminklai II 275) = „tas (ta), kuriam būdingas iškilimas“. O šitie adjektyvai bus buvę galūnių balt.-sl. *-a- / *-ā- vediniai iš seniausio balt.-sl. substantivo (su šaknies balsių kaita), laikytino nomen actionis (neutr.) „iškilimas“ (aišku, singulare tantum), dviejų formų: a) iš *gar (+ sl. *-ā → s. sl. gora) < ide. *g^hor „iškilimas“ (grynojo kamieno forma) ir b) iš *gari (+ vak. balt. *-an → pr. garian) resp. *giri (+ ryt. balt. *-ā → lie. girià, la. dziŗa) < ide. *g^hori „iškilimas“ resp. (*g^hŕ + i >) *g^hori „t. p.“ (grynojo kamieno + *-i forma); plg. (bent jau modelio atžvilgiu) ir minėtų iš ide. *bhrāter- (bet jis generis animati > masc. ir ne sing. tantum!) padarytų ide. dial. vedinių pamatines lytis: a) *bhrātr- (+ *-ā → gr. φρᾶτρᾶ) ir b) *bhrātri (+ *-om → s. ind. bhrātryam) resp. *bhrātri (+ *-ā → gr φρᾶτρῖᾶ).

Tas subst. ide. > balt.-sl. „iškilimas“ (nomen abstractum neutr. bei singulare tantum) – konsonantinės deklinacijos šakninis žodis (plg. Т о п о р о в, l. c. ir liter.) ne tik ide. „prokalbėje“, bet dar ir seniausias balt.-sl. „prokalbės“ laikais, matyt, bus ir turėjęs tik anas dvi formas (generis neutrius < inanimati!) – a) grynojo kamieno formą ir b) grynojo kamieno + *-i formą [apie jas žr. Mažiulis, Baltų ir kitų ide. kalbų santykiai, p. 119 tt., 251 tt. ir kitur (passim.)], plg. Palmaitis IF LXXXVI 93 ir liter. Iš (grynojo kamieno + *-i formos) ide. *g^hori resp. *g^hori „iškilimas“ tiesiog (t. y. be jos adjektyvinimo pakopos, kaip balt.-sl.) atsirado i-kamieniai av. ga¹riš „kalnas“ resp. s. ind. giriḥ „kalva, kalnas, iškilimas“ (žr. dar Т о п о р о в, op. cit., 165), gal ir alb. (*g^hori- >) gur „uola“ [su minėtais baltų, slavų, indoiranėnų, albanų žodžiais vieni labai abejodami, kiti drąsiau mėgina etimologiškai sieti dar kai kurių kitų indoeuropiečių kalbų atitinkamus žodžius, žr. Т о п о р о в, op. cit., 164 t. ir liter.].

Tas nomen actionis (generis inanimati) ide. *g^hor (: g^hŕ-) „iškilimas“ pagal savo darybą aiškiai suponuoja verbum ide. *g^her- (: *g^hŕ-) „kelti, aukštyn traukti“ (resp. „būti keliamam, aukštyn traukiamam“). Tokią šio ide. verb. reikšmę reikia laikyti pagrindine ir seniausia; buvo jam, aišku, ir tolimesnių reikšmių. Iš to paties verb. ide. *g^her- (: g^hŕ-) resp. (*g^her- + H >) *g^herH- „kelti, aukštyn traukti“ (šitokia reikšme vėliau išnykusio indoeuropiečių tarmėse) gana anksti atsirado ir greta jo egzistavo semantinių homonimų: a) ide. *g^her(H)- „kelti, aukštyn traukti“ → * „burna (į burną) traukti, siurbti“ → ide. *g^her(H)- „(pra)ryti, verschlingen“ > s. ind. gir-āti „(jis) praryja“, gr. βι-βρ-ώσχω „ryju, èdu“, lie. gér-ti ir t. t., b) ide. *g^her(H)- „kelti“ → „kelti balsą kalbant ar giedant (dainuojant)“ > ide. *g^her(H)- „šaukti, giedoti; sakyti; girti ir pan.“ > s. ind. gr-ṇāti „(jis) šaukia, liaupsina, giria, gieda“, pr. ger-daut „sakyti“, lie. gir-ti, lot. grā-tus „malonus“ ir t. t.; su tuo pačiu ide. *g^her(H)- „kelti“ resp. „būti keliamam“ → „sunkų dalyką kelti“ resp. „būti sunkiai (pa)keliamam“ darybiškai susiję s. ind. gur-úh „sunkus“ (< *g^hŕ-) = gr. βαρ-ύς „t. p.“ [dėl reikšmės plg., pvz., s. sl. tež-ьkъ ir kt. „sunkus“: s. sl. (raz)-

tege „(iš)traukiu“] ir kt., be to, matyt, ir (**g^urH-*>) lie. *gir-nos*, s. sl. *žr̃-ny* ir pan. [t. y. „girnų akmuo“ < * „sunkus akmuo“ = * „akmuo (ne „akmenėlis“!) < „sunkus dalykas“] ir kt.

IDG. **g^uer-* „HEBEN, HOCHZIEHEN“

Zusammenfassung

Einen solchen Archetyp (nämlich mit einer solchen oder ähnlichen Bedeutung) gibt es bisher in etymologischen Wörterbüchern der indogermanischen Sprachen noch nicht. Eine solche Rekonstruktion ermöglichen aber bestimmte etymologische Gegebenheiten vor allem der baltischen und slawischen Sprachen – dieser besonders archaischen indogermanischen Dialekte. Entscheidend bei dieser Rekonstruktion ist die im Aufsatz behandelte Etymologie (bisher von niemand erklärt!) der verwandten baltischen und slawischen Wörtern: a) preuß. *garian* „Baum“ (Neutr.) < westbalt. *garian (Neutr.), b) lit. *girià* (= lett. *dziņa*) „(Forsten)wald“ (Fem.) < ostbalt. *giriã (Fem.) und c) aksl. (u. a.) *gora* „Berg“ (Fem.) < slaw. *garā (Fem.). Es werden Argumente angeführt, die davon zeugen, daß alle diese baltischen und slawischen Wörter im Altertum „Erhöhung, Erhebung“ bedeuteten, d. h. sie waren Adjektivabstrakta (natürlich singulariatantum!) – substantivierte neutr. (westbalt.) bzw. fem. (ostbalt. und slaw.) Formen der Adjektive mit der Bedeutung „erhöht, herausragend“. Weiter wird gezeigt, daß diese balt.-slaw. Adjektive für Ableitungen zu halten sind [mit den Endungen balt.-slaw. **-as* (masc.), **-a* (neutr.), **-ā* (fem.)] von den Formen (mit dem Ablaut des Wurzervokalismus) des Wurzelsubstantivs (der konsonantischen Deklination und generis neutr. < idg. generis imanimati), eines nomen actionis (singulare tantum!) mit der Bedeutung „das Emporheben, das Hervor-, Herausragen“, d. h.: a) von der Form des Wurzelnomens balt.-slaw. *gar < idg. **g^uor* bzw. b) von der Form des Wurzelnomens + **-i* balt.-slaw. *gari / *giri < idg. **g^uori* / **g^uori*; von dieser Form idg. Wurzelnomen + **-i* stammten *i*-stämmige av. *gāriš* „Berg, Anhöhe“ / altind. *giriś* „dass.“ u. a. Dieses nomen actionis (generis inanimati) idg. **g^uor* bzw. **g^uori* / **g^uori* „das Emporheben, das Hervor-, Herausragen“ läßt seine Bildung nach das Verbum idg. **g^uer-* (: **g^uor-*: **g^uor-* „heben, hochziehen“ (bzw. „gehoben, hochgezogen werden“) annehmen. Von diesem Verb idg. **g^uer-* bzw. (**g^uer+H*>) **g^uerH-* „heben, hochziehen“ entstanden und parallel funktionierten semantische Homonyme idg. **g^uer(H)-* „verschlingen“ (< „saugen“ < „hochziehen“), idg. **g^uer(H)-* „die Stimme beim Sprechen oder Singen erheben“ (daher gibt es in indogermanischen Mundarten Wörter mit den Bedeutungen „rufen“, „loben“ u. a.). Mit demselben Verb idg. **g^uer(H)-* „heben bzw. hochgehoben werden“ → „ein schweres Ding heben“ bzw. „schwer gehoben werden“ hängt zusammen der Bildung nach gr. βαρ-ύς „schwer“ wie auch altind. *gur-ús* „dass.“ (< **g^ur-*) u. a., außerdem lit. *gir-nos* „Handmühle“ wie auch aksl. *žr̃-ny* „dass.“ (< **g^urH-*) u. a.